

Irodalomtörténet, tudománytörténet, eszmetörténet

Reciti konferenciakötetek · 7

Sorozatszerkesztő
TÖRÖK ZSUZSA

Irodalomtörténet, tudománytörténet, eszmetörténet

Tanulmányok Tarnai Andor halálának 25. évfordulójára

Szerkesztette
PAPP INGRID

reciti
Budapest
2020

A kötet a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Irodalomtudományi Intézetének támogatásával jelent meg.

A borítón: A Magyar Királyság mint a *Respublica christiana* védőbástyája.
Szignatúra nélküli rézmetszet, részlet (1666–1670 között)

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább!* 2.5
Magyarország Licenc (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

HU ISSN 2630-953X
ISBN 978-615-5478-93-2

Kiadja a Reciti,
BTK Irodalomtudományi Intézet,
1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
www.reciti.hu
Felelős kiadó: Kecskeméti Gábor,
a BTK Irodalomtudományi Intézetének igazgatója
Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

Tartalom

Bevezető	9
KECSKEMÉTI GÁBOR	
Tarnai Andor a tudománytörténetben: a magyar irodalomtörténeti gondolkodás szintézistől szintézisig	11
 „SZÓBELISÉG ÉS ÍRÁSBELISÉG A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON”	
KOROMPAY KLÁRA	
Tarnai Andor és a magyar nyelvtörténet	35
BARTÓK ZSÓFIA ÁGNES	
A másodlagos szóbeliség elsődleges forrásai Latinul tudók magyar nyelvű egyházi szövegei a reformáció előtt	45
VIZKELETY ANDRÁS	
Egy krónikacsoport szaporodó szövegemlékei	59
KONRÁD ESZTER	
„...quidam devotissimus frater, qui XXX. annis in Vicaria Boznae laboraverat” Giovanni Ristori, Sienai Bernardin lelki vezetője	65

„...A MAGYARORSZÁGHOZ VALÓ TARTOZÁST KIFEJEZŐ [...] ESZMÉK TÖRTÉNETE”

SZILÁGYI MÁRTON

Filológiából eszmetörténet

Tarnai Andor *Extra Hungariam...* című monográfiájának

tudománytörténeti helyéről 83

TÓTH GERGELY

Óslakos-vita vagy közös őstörténet?

Perlekedő és megegyezést kereső néperedet-narratívák

Magyarországon a 17–18. században 93

PAPP INGRID

Felső-magyarországi német és szláv nemzeti ideológiák

egy 17. századi biblikus cseh nyelvű alkalmi prédikációban 109

TÜSKÉS GÁBOR

Önéletrajzi Magyarország-képek a száműzetésben: Rákóczi és Mikes 135

TÓTH KÁLMÁN

Tarnai Andor Hungarus-hazafiság koncepciójának

politikai gondolkodástörténeti vonatkozásai 171

„...FORMULÁK ÉS ALKALOM [...] FOLYAMATOS TOVÁBBHAGYOMÁNYOZÓDÁSA”

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Magyar vonatkozások Tito Strozzi *Borsias* című eposzában 181

SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA

Egy kétes hitelű Janus Pannonius-epigramma 16. században

nyomatott variánsa 191

IMRE MIHÁLY

Doctrina és eloquentia egysége

Johann Sturm: *De amissa dicendi ratione* 207

BARTÓK ISTVÁN

Adalék a 18. századi magyar egyházi retorika történetéhez:

Gombási István prédikációelméleti munkássága 223

SZILÁGYI ANDRÁS

Clipeus sive propugnaculum christianitatis

Egy európai szállóige időszerűsége és képi megjelenítésének változatai

a 17. század második felében 231

LÉNÁRT ORSOLYA

„Extra Hungariam non est vita...”

A *fertilitas*-toposz megjelenési formái a 19. század eleji magyarországi

német nyelvű irodalomban 251

„...A MODERN SZERZŐ [...] KIALAKULÓBAN VOLT”

LENGYEL RÉKA

Írói és tudóslevelezések: Révai Miklós 265

FEKETE NORBERT

A szerzői névhasználat mint a kritikai vélemények megismerésének

eszköze a klasszikus századforduló magyar irodalmában 273

PENKE OLGA

A francia nyelvű idézetek szerepe Batsányi vitázó és értekező prózájában

Voltaire esztétikai gondolatainak magyar visszhangja 291

PATONAI ANIKÓ ÁGNES

Egy „középszerű história”

Tompa Mihály *Szécsi Máriájáról* 305

Névmutató 317

A kötet szerzői 333

Őslakos-vita vagy közös őstörténet?

Perlekedő és megegyezést kereső néperedet-narratívák
Magyarországon a 17–18. században*

1. „Őslakosok” és „jövevények” – bevezetés

„*Extra Hungariam non est vita...*” című értekezésében Tarnai Andor kiválóan mutatott rá a 17–18. századi magyarországi eszmetörténet nagyon fontos jelenségére, az ún. „őstörténeti” vagy „őslakos vitára”. Kifejtette ugyanis, hogy a honi értelmiség nem magyar ajkú tagjai – elsősorban német és szlovák szerzők – elkezdtek kidolgozni saját etnikumuk őstörténetét, s egyben igyekeztek kimutatni annak ősiségét, illetve történelmi jogát a Kárpát-medencében való megtelepedésre.¹ A jelenség persze nem egyedülálló: a korszakban szinte minden országban történészek és nyelvészek kezdtek el megkülönböztetett figyelemmel vizsgálni nemzetüknek, illetve nemzetük anyanyelvének eredetét, igaz, meglehetősen elfogultsággal és kezdetleges módszerekkel.² Magyarországon azonban e vizsgáladásoknak külön tétje volt. Teljes joggal hangsúlyozta Tarnai, hogy itt egyfajta rivalizálásról, versenyfutásról volt szó: az említett szerzők saját nációjuk „bejöve-

* Jelen tanulmány elkészültét a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K-124884-es számú, *A 18. századi Magyarország enciklopédiájának közzététele: Bél Mátyás Notitia Hungariae novae c. művének kritikai kiadása (6–7. kötet)* című kutatási projektje támogatta.

1 TARNAI Andor, *Extra Hungariam non est vita...* (Egy szállóige történetéhez), Modern filológiai füzetek 6 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969), 67.

2 Lásd erre ARNO BORST, *Der Turmbau von Babel: Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker*, 4 köt. (Stuttgart: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1957–1963), 3:1048–1394; HEGEDŰS József, *Hiedelem és valóság: Külföldi és hazai nézetek a magyar nyelv rokonságáról* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003), 18–66.

telét” kivétel nélkül korábbra helyezték, mint a magyarságét, sőt, akár a hunokét – amire magyar oldalról is érkezett válasz.³

Maga a polémia viszonylag ismert, és különösen a szlovák és a magyar őstörténeti narratívák ütközésével foglalkozott sokat a kutatás – elsősorban szlovák részről. Tanulmányomban ugyanakkor azt szeretném bemutatni, hogy nem csupán ez az ellenséges hangnem, a másik nemzetet „jövevénynek” minősítő törekvés volt jellemző a korszakra. Ezzel párhuzamosan, sőt akár ugyanazon művekben az egymással vitatkozó elbeszéléseknek a kibékítésére is történtek kísérletek, ahol a hangsúly a békés együttélésre és a sorsközösségre helyeződött.

2. Szlovák–magyar szövetség Bábel tornya óta – Otrókcsi Főris Ferenc őstörténeti kalandozásai

Az őstörténet és nyelvtörténet modern, tudományos igényű – de jellemzően szélsőséges és alaptalan állításoktól sem mentes – vizsgálata, mint kutatási téma, Magyarországon csak bizonyos késéssel jelent meg, s először a honi németek, így az erdélyi szász Johann Tröster, illetve a szepességi David Frölich művelte. Írásaikban saját nációjuk autochtóniáját, azaz őslakos voltát igyekeztek bizonyítani antik szerzők citációival és képtelen analógiákkal, míg az ország más nemzeteire nem voltak tekintettel, vagy éppenséggel lenézéssel szóltak róluk.⁴ Hozzátehetjük, hogy a polgárosult honi némettség „felsőbbrendűségi” tudatát a külhoni vélemények is erősítették, miszerint e barbár országban csak a németek mutatnak fel némi fejlettséget és kultúrát.⁵

Talán részben éppen Frölich és Tröster művei szolgáltak figyelmeztetésként más tudósoknak, hogy ez az út nem járható, legalábbis magyar és szlovák viszonylatban semmiképpen sem. A magukat kiváltságaikkal körülbástyázó szepességi és erdélyi németekkel ellentétben ugyanis a magyar és a szlovák ajkú országlakók nem különültek el egymástól – sem területileg, sem jogi alapon –,⁶ így az össze-

3 TARNAI, *Extra Hungariam...*, 67–68.

4 Frölich műve: David FRÖLICH, *Der uralte deutsch-ungarische-zipserische und siebenbürgische Landssmann, dass ist Vorlauffer der neuen Ungerischen Chronic...* (Löcse: Brewern, 1641); Tröster munkája: Johann TRÖSTER, *Das alt- und neu-teutsche Dacia* (Nürnberg: Kramer, 1666). Még lásd TARNAI, *Extra Hungariam...*, 67–68.

5 Uo., 72–81.

6 Vö. erre LAGZI Gábor–KOLLAI István, „Szlovák–magyar közös múlt” in *Meghasadt múlt: fejezetek a szlovákok és a magyarok történelméből*, szerk. KOLLAI István, 30–41 (Budapest: Terra Cognita Alapítvány, 2008), 30–31.

tartozás tudata, a közös haza és közös sors érzete sokkal erősebb volt. Úgy gondolom, ez készítette bizonyos kompromisszumokra a két nemzet tudósait az őstörténeti koncepciók kialakításakor.

A németek után Otrókoci Főris Ferenc volt az, aki tudományos igényű őstörténetet jelentetett meg Magyarországon. Ő a magyarság eredetét vizsgálta, nyelvészeti és történeti megközelítésben. Műve, az *Origines Hungaricae* a szkíta–hun–avar–magyar koncepcióra épült, ezt fejtette ki nagy terjedelemben, a korszakra és a műfajra jellemző túlzásokkal és ma már komikusnak ható szóeredeztetésekkel.⁷ A mi szempontunkból azonban most a honi szlávok, elsősorban a szlovákok eredetével kapcsolatos elmélete érdekes. Szerinte ugyanis ők részben a dalmátoktól, illírektől, szkítáktól, vendektől származnak, de *leginkább* a budinosz nevű szkítiai néptörzstől, akiket már Hérodotosz is említ. Otrókoci Főris – Ammianus Marcellinusra támaszkodva – úgy véli, hogy a budinoszok később az alánoknak voltak alávetve, s végül a hunokkal közösen bevonultak Daciába és Pannoniába.⁸

A magyar szerző sokszor visszatér a műben erre az ötletére, ami jelzi, hogy különösen fontos neki. Egy helyen „a mi szkíta szlávjainkról” (*Sclavi nostri Scythici*) beszél, egyértelműen a szlovákokra gondolva ezzel,⁹ míg máshol egyenesen azt mondja, hogy a magyarok által tótoknak hívott „szlávok” (szlovákok) a magyarok ősei számára elválaszthatatlan társak voltak, sőt, szerinte a végzet megbonthatatlan kötelékkel kötötte össze a magyar és a „szláv” nemzetet – a dákokkal együtt – már Bábel tornyának építése, illetve a nemzetek első szétszórása óta.¹⁰ Nem nehéz

7 Franciscus FORIS OTROKOCSI [OTROKOCSI FŐRIS Ferenc], *Origines Hungaricae, seu liber, quo vera nationis Hungaricae origo et antiquitas, e veterum monumentis et linguis praecipuis panduntur...*, 2 köt. (Franequerae: Strik, 1693). A műre lásd TARNAI Andor, „Bél Mátyás és a magyar nyelv- és irodalomtudomány”, *Irodalomtörténet* 66, 4. sz. (1984): 817–831, 828–829; HEGEDŰS, *Hiedelem és valóság...*, 57–59 et passim; SZABADOS György, *A magyar történelem kezdeteiről: Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században* (Budapest: Balassi Kiadó, 2006), 146–152; TÓTH Gergely, „»Civilizált« őstörténet: A magyar nyelv és a magyar nemzet eredetének kutatása Bél Mátyás életművében”, *Történelmi Szemle* 54, 2. sz. (2012): 219–246, 224–226.

8 „Sclavos autem nostros, non dubito esse partim Illyriorum et Dalmatarum progeniem [...] partim veteris Scythicae, partim etiam Venedicae nationis ad Balticum, partim vero et praecipue esse reliquias illorum Budinorum (alias Vidinorum), qui cis et ultra Tanaim in Scythia olim habitantes, Alanisque prius subiecti, una cum Hunnis in Daciam et Pannoniam venere.” OTROKOCSI FŐRIS, *Origines Hungaricae...*, 1:69. („Nem kételkedem, hogy a mi szlávjaink részben az illírektől és dalmátoktól származnak... részben a régi szkíta, sőt, részben a baltikumi vend nemzettől, részben viszont, s legfőképpen azonban ama budinoszok [avagy vidinusok] maradácai ők, akik hajdan a Tanaison innen s túl éltek Szkítiában, s előbb az alánok alattvalói lettek, majd a hunokkal együtt Daciába és Pannoniába jöttek.”) A tanulmányban szereplő fordítások tölem származnak. (T. G.)

9 Uo., 1:349.

10 „Nos Sclavos eiusdem patriae nobiscum cives et ab olim etiam, nostris maioribus in Scythia et in expeditione Europaea, socios cum Alanis indivulsos, quos, (et fere etiam Dacos) fata quodammodo,

eme elmélet mögött a mozgatórugókat észrevenni. A Gömör–Kishont vármegyében született, majd Rimaszombaton, Rimaszécsen és Kassán református lelkész-ként dolgozó Otrókoci Fóris élete jelentős részét szlovák–magyar vegyes lakosságú területen élte le, így bizonyára szükségét érezte annak, hogy a két nép békés együttélését, szövetségét a távoli múltba is visszavetítse.¹¹ Később lettek követői: Timon Sámuel, majd pedig Bél Mátyás is hasonló irányba indult el. Otrókoci Fórist és műveit mindketten jól ismerték, így valószínű, hogy számolhatunk az ő hatásával, kezdeményező szerepével.

3. *Bencsik, a „főellenség”: a szlovák nemzeti apologetika kezdetei*

Az 1720-as években két olyan mű jelent meg őstörténeti témában, amely aztán több historikust állásfoglalásra késztetett. Bencsik Mihály nagyszombati jogász-professzor 1722-ben jelentette meg munkáját, amely a magyar országgyűlésről, annak követeiről, a magyar nemzet eredetéről, továbbá – egyebek mellett – a magyar kiváltságos városokról szólt.¹² Az utóbbit tartalmazó fejezetben Trencsén városáról és egyben a szlovákokról meglehetősen sértő kijelentéseket tett. Elővette ugyanis a fehér ló mondáját, s azt írta, hogy Szvatopluk veresége után a szlová-

inde a prima gentium dispersione, videntur nostrae nationi nexu colligasse indissolubili, vocamus Thót...” Uo., 2:22–23. („Mi tótoknak nevezzük azokat a szlávokat, akik ugyanezen haza polgárai velünk együtt, s hajdan is elválaszthatatlan társai voltak őseinknek Szkítiában és az európai hadjáratban az alánokkal együtt, s akiket (s szinte a dákokat is) valami módon a végzet, úgy tűnik, eloldozhatatlan kötelékkel kapcsolt hozzá a nemzetünkhöz, már a nemzetek első szétszórátása óta...”)

- 11 Otrókoci Fóris Ferenc életére máig a legteljesebb: FALLENBÜCHL Ferenc, *Otrókoci Fóris Ferenc élete és irodalmi működése* (Esztergom: Buzárovits Nyomda, 1899); újabban lásd KNAPP Éva, „Ismeretlen források Otrókoci Fóris Ferenc katolizálásának kérdéséhez”, *Magyar Könyvszemle* 122, 2. sz. (2006): 201–217.
- 12 [Michael BENCSIK], *Novissima diaeta nobilissima principis statuumque et ordinum Incltyi Regni Hungariae partiumque eidem annexarum... sub praesidio... Michaelis Bencsik... pro nobilitari discursu suscepit Nicolaus Bencsik...* (Tyrnaviae: typis Academicis, 1722). Bencsik Miklós joghallgató, a szerző fia volt, de nem ő írta a művet: ő csupán vitára bocsátotta. Legalábbis minden forrásunk a professzort nevezi meg szerzőként, így a mindentudó Katona is a *Historia critica* vonatkozó kötetének végén. Lásd Stephanus KATONA, *Historia critica regum Hungariae stirpis Austriacae...* tom. XIX. (ordine XXXVIII.) (Budae: Regia Universitas Pestiana, 1806), 851. A Bencsik Mihály és Miklós közötti rokonsági viszonyra lásd MOLNÁR Aladár, *A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században*, I (Budapest: M. Tud. Akadémia, 1881), 227. Bencsik Mihály életének és műveinek rövid ismertetését lásd PAULER Tivadar, *Bencsik Mihály jogtudós jellemzése* (Pest: Landerer–Heckenast Nyomda, 1855); további irodalommal: Új magyar életrajzi lexikon, főszerk. MARKÓ László, 6 köt. (Budapest: Magyar Könyvklub, 2001), 1:606–607.

kok elbújtak a határmenti hegyekbe, nehogy a hunok rájuk találjanak, de aztán mégis a magyarok alattvalói és jobbágyságot lettek.¹³

A könyv, amint arra a reakciókból következtetni lehet, nagy felháborodást okozott a szlovák értelmiség körében. Egyfajta katalizátor-szerepet töltött be, amennyiben a téma ezután érzékelhetően előtérbe került, vagyis a honi szlovákság genezisével, történetével egyre többen kezdtek foglalkozni. Bencsik lett tehát az „ősellenség”, aki ellen sokan ragadtak tollat – Dušan Kováč találó észrevétele szerint ennek következtében a szlovák történetírásban otthonra lett az „apologéta szindróma”, ami a történelmi kutatást a „nemzetvédelemnek”, a szlovákság hajdani dicső múltja bemutatásának rendelte alá.¹⁴ Ugyanakkor a külső bírálat hatására meginduló kutatás nagyon tipikus jelenség; a magyarországi *historia litteraria* is a külföldi kritikák miatt bontakozott ki a 18. század elején.¹⁵

Az első és meghatározó szlovák „nemzetvédő” Ján Baltazár Magin volt – trencségi jezsuita novícius, később nyitrai kanonok és dubnicei plébános –, aki 1728-ban válaszolt Bencsik munkájára, elsősorban arra a néhány sorra, amelyet a magyar professzor Trencsén városa kapcsán írt.¹⁶ A mű – néhány kisebb

13 BENCSIK, *Novissima diaeta...*, 152.

14 Dušan KOVÁČ, „A szlovák történelmi mítoszok és a szlovák történetírás”, in *A szlovákkérdés ma*, összeáll. Rudolf CHMEL, 472–492 (Pozsony: Kalligram, 2016), 481–482. A témának igen gazdag irodalma van, elsősorban szlovák részről. Az újabbak közül lásd Ján TIBENSKÝ, „A szlovák nemzetiség és a burzsoá nemzet kialakulása”, in *Nemzetiség a feudalizmus korában: Tanulmányok*, szerk. SPIRA György és SZÜCS Jenő, Értekezések a történelmi tudományok köréből 64, 182–202 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1972), 188–190 (a régebbi szlovák irodalom ismertetésével); Lubomír LIPTÁK, *Száz évnél hosszabb évszázad: A történelemről és a történetírásról* (Pozsony: Kalligram, 2000), 52–53, 68–69; RING Éva, *Államnemzet és kultúrnemzet választóján: a modern nemzetek születése Kelet-Közép-Európában* ([Budapest]: ELTE Eötvös Kiadó, 2004), 130; LANGÓ Péter, „A Kárpát-medence 10. századi emléktárhelyének kutatása mint nemzeti régészeti Kutatótörténelmi áttekintés”, *Korall* 7, 24–25. sz. (2006): 89–117, 92; LAJTAI L. László, „Magyar nemzet vagyok”: *Az első magyar nyelvű és hazai tárgyú történelemtankönyvek nemzetdiskurzusai*, Eszmetörténelmi könyvtár 18 (Budapest: Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, 2013), 453–455.

15 Erre lásd TARNAI Andor, „A magyarországi irodalomtörténet-írás megindulása”, in TARNAI Andor, *Tanulmányok a magyarországi historia litteraria történetéről*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, 32–87 (Budapest: Universitas Kiadó, 2004), 48–50, 53, 69, 76, 78, 80; MARGÓCSY István, „Az irodalomtörténeti hagyomány helyzete a XVIII. század második felében”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 88, 3. sz. (1984): 291–308, 305–306; illetve legújabban, további irodalommal: TÓTH Gergely, „Ex-jezsuiták: Önkép, önreprezentáció és a rend 1773. évi megszüntetésének emléke Palma Károly Ferenc, Pray György és Katona István történelmi munkáiban”, in *Egyházi társadalom a 18. században*, szerk. FORGÓ András és GÖZSY Zoltán, Pécsi egyháztörténelmi műhely 11, 411–425 (Pécs: META Egyesület, 2019), 416–417.

16 [Ján Baltazár MAGIN], *Murices nobilissimae et novissimae diaetae Poseniensis scriptori sparsi, sive Apologia pro Inclito Comitatu Trenchinensi, eiusdemque nominis civitate conscripta...* (Puchovii: typis Danielis Chrastina, 1728). Szlovák fordítása is megjelent: Ján Baltazár MAGIN, *Obrana slávnjej župy*

kezdeményt nem számítva¹⁷ – az első szlovák vonatkozású darab a fentebb már említett tudós őstörténetek műfajában, tehát rengeteg antik és egyéb szerzőt sorakoztat fel a szerző a saját nemzete ősiségének és nagyságának bizonyítására, továbbá szélsőséges kijelentésekben sincs hiány. Magin szerint képtelenség, hogy a honi szlávok alávett helyzetbe kerültek volna a magyarok bejövetelekor. Bencsik eme állításával szemben nem csupán a Kárpát-medencei szlávokat vonultatja fel, hanem a „barokk szlávizmus” addigra már közkezen forgó toposzait is, így az Adriától a Balti-tengerig terjedő, hatalmas szláv népet, amelynek már Nagy Sándor is kiváltságlevelet adott, és amely a hunokkal is szövetségben harcolt, továbbá a magyarok érkezésekor is lakta az egész térséget.¹⁸ Ezután fenyegetőleg megkérdi: hogy meri ez a nagyszombati szlovákok közé befurakodott jövevény – azaz a jászberényi születésű Bencsik – pocskondiázni a szláv nemzetet?¹⁹ Magin emellett – jogosan – a legendák közé számúzi a fehér ló mondáját.²⁰

Hozzá kell tenni azonban, hogy szerzőnk egyébként igen rokonszenvesen ír a magyarok és szlovákok együttéléséről. Kijelenti, hogy a „pannóniai szlávok” és a magyarok valójában egy és ugyanazon nemzet tagjai, hiszen ugyanazon égen alatt születtek, és egy országban élnek, s ezért a honi szlávokat nyugodtan lehet magyaroknak, pontosabban *Hungarinak* nevezni.²¹ Emellett szerzőnk a hunok és magyarok hadi dicsőségét, bátorságát is hosszan méltatja.²² Magin tehát a Bencsik elleni harcias kirohanások ellenére még a Tarnai és mások által leírt sajátos identitás, az ún. „Hungarus-tudat” keretein belül mozog, vagyis egyfajta állampatriotizmus jellemezte: a közös hazához, *Hungariához* való ragaszkodás.²³

Trenčianskej a mesta tobože mena, ed. Vincent SEDLÁK (Martin: Matica Slovenská, 2002). A mű keletkezésére lásd TIBENSKÝ, „A szlovák nemzetiség...”, 188–189.

17 Ezekre lásd Uo., 185–188; NIEDERHAUSER Emil, *A történetírás története Kelet-Európában*, História könyvtár – Monográfiák 6 (Budapest: História–MTA TTI, 1995), 568–572.

18 Lásd MAGIN, *Murices...*, ff. *6–*8, pp. 34–62 et passim. A barokk szlávizmus közhelyeire lásd TIBENSKÝ, „A szlovák nemzetiség...”, 185–186, 187–188, 193–194 et passim.

19 „Qua fronte Tyrnaviensium Slavorum proselytus in Slavicam gentem praesumpsit garrire tam impudenter?” Uo., 62.

20 Uo., 69–71.

21 „Aio Slavos Pannonios eiusdem esse nationis, cuius sunt Hungari. [...] Si namque natio, auctore Festo Grammatico, est genus hominum, qui non aliunde, sed ibi nati sunt: quomodo Slavi nostrates in Hungaria editi non dicentur Hungari?” Uo., 62. Még lásd TIBENSKÝ, „A szlovák nemzetiség...”, 189–190.

22 MAGIN, *Murices...*, 28–34.

23 Vö. TARNAI, *Extra Hungariam...*, 79–84 (itt többször is „Hungarus-hazafiságnak” nevezi); szintén fontos tanulmány a Hungarus-értelmiségről: ZOMBORI István, „Bél Mátyás és a *Notitia Hungariae*”, in BÉL Mátyás, *Csongrád és Csanád megye leírása*, s. a. r., tanulm., jegyz. ZOMBORI István, A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1980–81/2, 113–162 (Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 1984); a kérdéssel kapcsolatos irodalmat összefoglalta és új szempontokkal bővítette SOÓS István, „Értelmiségi min-

4. *Óshonos szlovákok és „nem is olyan műveletlen” hunok:
Timon Sámuel „kétfrontos” harca*

Magin műve nagyon fontos vitaindító volt, de zavaros tematikája, kritikátlansága miatt mégsem lehetett komoly történeti munkának tekinteni. Nem csoda, hogy rövidesen két kiváló történész, Timon Sámuel és Bél Mátyás is folytatta a kutatást. A Trencsén vármegyei, szintén szlovák anyanyelvű Timon Sámuelről, a jeles jezsuita történetíróról Richard Marsina helyesen állapítja meg, hogy az *Apologia* polemikus, sokszor ingerült hangnemével szemben higgadtabban és jóval magasabb tudományos színvonalon fejtette ki saját nációja őstörténetét *Imago antiquae Hungariae* című munkájában.²⁴ Persze nála is szerepel a szlávok autochtóniájának bizonyítása: szerinte a pannonok szláv nyelven beszéltek,²⁵ illetve a morvák által leigázott szlávok (a későbbi szlovákok) a markomannok maradékai voltak.²⁶ Neki azonban nem ez a célja, illetve a központi témája, vagyis nála az apologetikus őstörténeti fejtegetések nem uralkodnak el a szövegen, ahogyan az Maginnál tapasztalható. Emellett a „rég Magyarországon”, vagyis a Kárpát-medence tulajdonképpen őstörténete bemutatásakor nem hallgatta el a „magyar szálat”, vagyis a szkíta–hun–avar–magyar történeti hagyományt sem, hanem nagy erudícióval azt is kidolgozta, negatív felhangok nélkül, sőt, bizonyos rokonszenv mellett.²⁷ Munkája tehát egy kettős, magyar–szlovák őstörténet.

ták és a Hungarus-tudat a 18. században és a 19. század elején”, *Acta Historica Danubiensia* 1 (2007): 25–35; még lásd TÓTH, „»Civilizált« őstörténet...”, 234, 245 et passim.

24 A mű: Samuel TIMON, *Imago antiquae Hungariae, repraesentans terras, adventus, et res gestas gentis Hunnicæ* (Cassovia: typis Academicis, 1733). Értékelését lásd TIBENSKÝ, „A szlovák nemzetiség...”, 190–191; Richard MARSINA, „Samuel Timon and His Views on the Early Slovak History”, *Studia Historica Slovaca* 13 (1984): 91–105, 100–101, 104–105. Timonra újabban még lásd SZABADOS, *A magyar történelem kezdeteiről...*, 158–161; életéről és munkásságáról az újabb szakirodalmat is idézi, valamint forrásgyűjtő módszereiről, forráskritikájáról részletesen ír BENEI Bernadett, „»Non tam stylo, quam veritati studuit«: Timon Sámuel új szemléletű forráskritikája az *Epitome Chronologica Rerum Hungaricarum* c. munkájában”, in *Scientiarum miscellanea: Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században*, szerk. KASZA Péter, KISS Farkas Gábor és MOLNÁR Dávid, *Convivia Neolatina Hungarica* 2 (Szeged: Lazi Kiadó, 2017), 53–59.

25 TIMON, *Imago antiquae Hungariae...*, 103–104.

26 Uo., 324. Még lásd TIBENSKÝ, „A szlovák nemzetiség...”, 190; MARSINA, „Samuel Timon...”, 100.

27 TIMON, *Imago antiquae Hungariae...*, 153–273. Súlyosan téved tehát Tibenský, amikor azt írja, hogy a szlovák ajkú történetírók saját narratívájukat *szembeállították* volna a magyar történeti hagyományban meggyökeresedett, először Bonfininél olvasható „háromszori” (hun, avar, magyar) honfoglalással. Vö. TIBENSKÝ, „A szlovák nemzetiség...”, 188. Valójában mind Timon, mind Bél elfogadta ezt az elméletet.

Ezen a ponton meg kell jegyeznünk – már csak azért is, mert a kutatás (első sorban a szlovák kutatás) erről nem vesz tudomást –, hogy a korabeli szlovák ajkú történétírók, értelmiségiek mintegy „kétfrontos harcot” vívtak. A Bencsik-mű volt az egyik kihívás – Timon, majd Bél is gúnyosan utal rá művében –,²⁸ de legalább ennyire aggasztották őket a külföldi bírálókat. A 17–18. századi nyugati szerzők, amint azt Tarnai bemutatja, egy elmaradott, barbár Magyarországról írtak, és volt, amelyik a korabeli magyarokat úgy mutatta be, mint Jordanes a hunokat.²⁹ Timon, majd Bél is bizonyosan belátta: az, hogy a másik államalkotó náció, vagyis a magyarság őseinek ilyen rossz a megítélése, kihatással van a korabeli Magyarországról alkotott képre is. Ezért volt olyan fontos kultúr-nemzetet „csinálni” a hunokból – még a szlovák tudósok számára is.

Nyilvánvalóan ennek köszönhető, hogy Timon szemléletmódját a hunoknak is az apologétája akar lenni. Amikor Priszkosz alapján Attila lakomájáról ír, kijelenti, hogy az egyáltalán nem volt barbár, hanem inkább nagyszerű, s egyben mértéktartó.³⁰ Nem sokkal alább pedig ugyancsak egy Priszkosz-szöveghelyet idéz, miszerint a hunok nevettek egy bohóc keverék-beszédén (amelyben gót, hun és latin szavak egyaránt voltak), és kijelenti: ebből is látszik, hogy a hunok nem voltak olyan műveletlenek, mint azt sokan gondolták.³¹ Sőt, teszi hozzá, Attila is tudott latinul, hiszen egyetlen régi szerző sem írja, hogy Leó pápa tolmács útján beszélt volna rá őt Róma megkímélésére...³² Ezzel a kissé naiv érveléssel Timon egyébként a magyar történeti hagyományhoz is kapcsolódott: már Thuróczy János is bosszankodott a hunok negatív ábrázolása miatt, és igyekezett a velük kapcsolatos elmarasztaló állításokat elhallgatni, a kedvező adatokat kiemelni.³³

28 Timon kritikus megjegyzése Bencsik művével kapcsolatban: Uo., 354; Bél kritikájára lásd alább.

29 TARNAI, *Extra Hungariam...*, 63–79; még lásd TÓTH, „»Civilizált« őstörténet...”, 223–224.

30 „Subnectit deinde Priscus modum epulandi Attilae; qui quidem haud quaquam barbarus atque agrestis erat; imo magnificum quid iuxtaque modestum sapiebat.” TIMON, *Imago antiquae Hungariae...*, 184. („Ezután Priszkosz hozzáfűzi, hogyan lakomázott Attila: bizony, egyáltalán nem barbár vagy parasztos módon, sőt, volt benne valami nagyszerűség, de egyben mértéktartás is.”)

31 „Non fuere denique Hunni undique inculti, duri, agrestesque, ut multi existimaverunt.” Uo., 190. („Nem voltak tehát a hunok minden tekintetben műveletlenek, durvák és parasztosak, mint ahogyan azt sokan gondolták.”)

32 „Quare nec Attila imperitus fuit Latini sermonis. Maximo argumento est illud, quod nemo veterum prodat, Magnum Leonem papam interpretem adhibuisse, cuius adiumento illi persuasisset, ut manum a Romanis abstinere.” Uo. („Ezért Attila sem volt járatlan a latin nyelvben. A legnagyobb érv e mellett az, hogy egyetlen régi szerző sem tudósít arról, hogy Nagy Leó pápa tolmácsot vett volna igénybe, s rajta keresztül győzte volna meg őt, hogy kímélje meg a rómaiakat.”)

33 Lásd MÁLYUSZ Elemér, *A Thuróczy-krónika és forrásai*, Tudománytörténeti tanulmányok 5 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967), 120–121. Még lásd TÓTH, „»Civilizált« őstörténet...”, 232–233.

A magyarok bejövetele kapcsán Timon az ún. „befogadás-elméletet” vallja – amint azt már a korábbi kutatás is megállapította.³⁴ Ennek kapcsán szerzőnként van egy sajátos gondolatkísérlet, amelyre Jan Tibenský figyelt fel. Ennek lényege, hogy a morvák „leigázták” a szlávokat, akik nehezen viselték el uraikat, s éppen e szlávok – tehát a szlovákok ősei – tanácsolták a magyaroknak, hogy küldjenek fehér lovat Szvatopluknak (!).³⁵ Tehát a magyarok felszabadították a szlávokat a gonosz morvák uralma alól? Szellemes gondolat, s valójában ez is a magyar és a szlovák őstörténetek kibékítését szolgálta volna, s egyben sajátos megoldást kínált a fehér ló mondájára. Ám az elmélet nyilván több sebből vérzett – már csak azért is, mert a morvák és csehek irányában inkább rokonszenvvel viseltettek a szlovákok –,³⁶ így visszhangtalan maradt.

Magam Timonnak egy másik gondolatmenetére szeretném felhívni a figyelmet. Szerzőnk néhány oldallal később Liudprand alapján arról ír, hogy a magyarok megtámadták a szomszédos szlávokat, vagy inkább – így Timon – a szlávok hívták be őket.³⁷ Erről ugyan a forrásában nincs szó,³⁸ de nem sokkal alább ismét azt állítja, hogy a Morvaországtól egészen a Tiszáig lakó szlávok szövetséget kötöttek a magyarokkal, akik „megkapták” tőlük a síkvidéket lakhelyül.³⁹ De mire

34 Vö. TIBENSKÝ, „A szlovák nemzetiség...”, 190–191; MARSINA, „Samuel Timon...”, 100–101; LIP-TÁK, *Száz évnél hosszabb...*, 70–71; még lásd NIEDERHAUSER, *A történetírás...*, 572.

35 Vö. TIBENSKÝ, „A szlovák nemzetiség...”, 190–191. Az idézett helyet Timonnál lásd TIMON, *Imago antiquae Hungariae...*, 324; még lásd Uo. 337.

36 Ez a rokonszenv – amit én Bél Mátyás munkáiban számos alkalommal tapasztaltam – részben talán annak köszönhető, hogy a fehérhegyi csata (1620) után nagy számú exuláns érkezett Cseh- és Morvaországból Magyarországra, akik aztán integrálódtak az észak-magyarországi városok multietnikus (jellemzően német és szlovák, kisebb részben magyar) társadalmába, s hatással voltak az egyházi irodalomra, illetve nyelvre is. Vö. újabban PAPP Ingrid, „A lutheránus egyház alapítóinak emlékezete a 17. századi szlávajkú magyarországi evangélikus polgárság körében”, *Történelmi Szemle* 59, 2. sz. (2017): 299–314.

37 „[Ungari] igitur primo regni Ludovici illius anno contractis maximis copiis primum in finitimos Sclavos invadunt, seu ab iis ipsis, quod ad veritatem propius accedit, evocantur...” TIMON, *Imago antiquae Hungariae...*, 329–330. ([A magyarok] tehát ama Lajos uralmának első évében hatalmas sereget gyűjtöttek és elsőként megtámadták a szomszédos szlávokat, vagy pedig – ami közelebb áll az igazsághoz – ők maguk hívták be azokat...) ”

38 Liudprand a magyar seregeknek a bajor végek ellen 900-ban végrehajtott támadására utal. Krónikája vonatkozó részének fordítását, illetve magyarázatát lásd *A honfoglalás korának írott forrásai*, szerk. KRISTÓ Gyula, Szegedi középkortörténeti könyvtár 7 (Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 1995), 214.

39 „[Ungari] cum Sclavis Moravam, Vagum, Nitram, ceterosque amnes usque ad Tibiscum accolentibus societatem coiverunt, acceptis ad habitandum, ut mox docebo, planioribus Ungariae tractibus, qui ad Danubium pertinent.” TIMON, *Imago antiquae Hungariae...*, 332. („[A magyarok] szövetségre léptek a szlávokkal – akik a Morva, Vág, Nyitra, s egyéb folyók mellett laktak egészen a Tiszáig –, s meg-

alapozta mindezt? Nem sokkal alább kiderül, hogy Timon „megdönthetetlen” bizonyítéka Theotmár salzburgi érsek valamikor 900 tavaszán kelt nevezetes levele volt, amely szerint a szlávok magyarok nagy sokaságát „vették magukhoz” (*ad se sumpserunt*).⁴⁰ Ezzel Theotmár valójában a 894. évi morva–magyar szövetségre és a frankok elleni támadásra utalt.⁴¹ Timon azonban a morva-, illetve nála természetesen „szláv”–magyar társulást kiterjeszti az egész honfoglalásra. Forrásába azt is belelátja, hogy a magyarok nem bántak mostohán a szlávokkal,⁴² s hogy a szlávok tulajdonképpen befogadták a magyarokat.⁴³

Ami viszont ezután jön, az a Hungarus-tudat és a Hungarus-értelmisség valószínűsítő himnusza. E két nemzet, írja Timon, vagyis a magyar és a szlovák nyolcszáz éve együtt van jóban-rosszban; együtt áll, együtt bukik el; a szlávok közül sokan lettek gazdag és nagymúltú családok alapítói, amelyek kötelességükhöz híven hasznára vannak a hazának; sokan kiváló jogászok, míg az alsóbbrendűek dolgos és urukhoz hű földművesek.⁴⁴ Egyértelműen Timonnál a legkidolgozott-

kapták, amint majd elmondom, Magyarország lapályosabb vidékeit, amelyek a Duna mellett vannak, hogy ott lakjanak.”)

40 Uo., 332–336.

41 A levél fordítását és keletkezési körülményeinek ismertetését lásd KRISTÓ (szerk.), *A honfoglalás korának...*, 185–187.

42 „Hactenus Bavarorum lamentatio, et narratio; ex qua non modo colligitur, sed conficitur primum, Slavos illos non fuisse ab Ungaris male tractatos, imo vero felici fortuna usos; deinde, cum ea epistola conscripta sit, Ungaros nondum sedes collocasse in Pannonia...” TIMON, *Imago antiquae Hungariae...*, 336. („Eddig a bajorok siránkozása és elbeszélése. Ebből nem csupán gondolni lehet arra, hanem egyenesen az következik egyrészt, hogy a magyarok nem bántak rosszul ama szlávokkal, sőt, jól ment a soruk; másrészt pedig az [következik], hogy amikor ez a levél íródott, a magyarok még nem telepedtek meg Pannoniában...”) Richard Marsina, a jeles szlovák történész félreértette a szöveget, ugyanis a *primum* szót a *non fuisse ... male tractatos*-hoz értette, tehát, hogy „eleinte („at the beginning”) nem bántak rosszul a magyarok a szlávokkal”. Marsina ezt igen érdekesnek találja, és azon sajnálkozik, hogy Timon eme gondolatot nem fejtette ki bővebben. Lásd MARSINA, „Samuel Timon...”, 100–101. A latin szövegből, s annak központozásából azonban világos, hogy Timon a *primum*, a *deinde*, illetve az itt nem idézett *postremo* szavakkal valójában a levélből levonható következtetéseket sorolja fel. Ilyen az, amikor saját későbbi történelmi tapasztalataink és traumáink miatt tévútra jutunk egy szöveg intepretációja során...

43 „Receperunt itaque Ungaros hospitio Sclavi illi, quos supra descripsi.” TIMON, *Imago antiquae Hungariae...*, 336. („Így hát szállással kínálták a magyarokat ama szlávok, akiket fentebb bemutatam.”)

44 „Octingentis iam annis in utraque fortuna socii utrique populi. Stant una labantque. Non pauci ex posteris gentis nobilitate ornati opibusque aucti parentes extiterunt familiarum et copiosarum, et hodie perantiquarum; quae quidem non minus patriae praestant, quam debent.” Uo., 336–337. („Nyolcszáz éve már jóban-rosszban társa egymásnak mindkét nép. Együtt állnak, együtt buknak el. Nem kevesen e nemzet [az említett szlávok – T. G.] utódai közül nemességgel lettek ékesítve, s vagyonnal gyarapítva, s ezzel gazdag, s mára igen régi családok atyái lettek: e családok nem adnak kevesebbet a hazának annál, mint amennyivel tartoznak neki.”) Idézi TIBENSKÝ, „A szlovák nemze-

tabb és a leghangsúlyosabb a befogadás-elmélet, de talán a Hungarus-identitás legszebb megfogalmazása is az ő érdeme.

5. „Közös állampolgárságba olvadtak össze”

– Bél Mátyás a magyarok és a szlávok őstörténetéről

Timonnal közel egy időben dolgozott a korszak másik jelentős történetírója, Bél Mátyás, aki valószínűleg szintén szlovák anyanyelvű volt – legalábbis szlovák nyelvi közegben nőtt fel, és ez volt az elsődlegesen beszélt nyelve –, de magyarul és németül is jól tudott. Bél munkásságában is nagyon fontos motívum a külföldi bírálatokkal való szembesülés, illetve annak felismerése, hogy téves képzetek élnek Nyugaton a magyarsággal, illetve a magyar nyelvvel kapcsolatban – egyebek mellett azért, mert nem állnak rendelkezésre honi szerzőktől megfelelő színvonalú munkák, amelyek a Lajtától nyugatra felvilágosították volna a tudós világot. Bél ezért először magyar nyelvtörténetet akart írni, s ezen keresztül megmutatni a magyar nyelv és a magyar, azaz „hun–szkíta” rovásírás ősi mivoltát, illetve a szent nyelvvel, a héberrel való rokonságát.⁴⁵

Innen kanyarodott Bél a magyar őstörténet felé. Csakúgy, mint Timon, ő is fel akarta dolgozni a „régí Hungária” történetét, azaz a Kárpát-medence Szent István előtti históriáját, és, szintén hasonlóan Timonhoz – sőt, megelőzve őt – meg akarta örökíteni e műben a szkíták, hunok és avarok történetét. 1723-as *Prodromus*ában számos részt kidolgozott ebből a tervezett *Notitia Hungariae antiquae*ből.⁴⁶ Nála is megfigyelhető az a törekvés, amelyre Timonnál már fentebb utaltunk, vagyis a hunokkal kapcsolatos negatív toposzok – például az arc összevagdósása vagy a műveletlenség – tompítása, illetve cáfolata. Erre Bél rendkívül nagy hangsúlyt helyez, így nála is egyértelműen apologetikus

tiség...”, 191 (magyar fordításban); MARSINA, „Samuel Timon...”, 101 (angol fordításban); LAJTAI, „Magyar nemzet vagyok...”, 454–455 (magyarul és latinul; 205. jegyzet).

45 A rovásírásról szóló munkája el is készült: Matthias BELIUS, *De vetere litteratura Hunno-Scythica exercitatio* (Lipsiae: Monath, 1718). Még lásd TARNAI, „Bél Mátyás...”, 827–831; KOMLÓSSY Gyöngyi, *A különös magyar nyelv: Adalékok Bél Mátyás nyelvtudományi munkásságához*, *Historia litteraria* 27 (Budapest: Universitas, 2010), 7–24, 123–140; TÓTH, „»Civilizált« őstörténet...”, 226–230; TÓTH Gergely, „Bél Mátyás, a történész”, in *Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15–18. századi Magyarországon*, szerk. BÉKÉS Enikő, KASZA Péter és LENGYEL Réka, *Convivia Neolatina Hungarica* 1, 157–167 (Budapest: MTA BTK ITI, 2015), 157–160.

46 Matthias BELIUS, *Hungariae antiquae et novae Prodromus, cum specimine, quomodo in singulis operis partibus elaborandis versari constituerit auctor...* (Norimbergae: Monath, 1723), 1–62. Még lásd TÓTH, „»Civilizált« őstörténet...”, 230–236.

szándékról van szó.⁴⁷ Érdemes ennek kapcsán idézni, hogy mivel mentegeti a „nyereg alatt puhított hús” ammianusi vádját. „Egyébként úgy hiszem – írja –, tábori szokás volt az a hunoknál, hogy ilyen ocsmány melengetéssel meglangyosított húst ettek: mert amikor a hely és az idő engedte, főve és sütvé tálalták.”⁴⁸

Nagy országleíró művében, a *Notitiában* Bél többször foglalkozik a magyarok bejövetelének kérdésével, főleg a vármegyék népeinek eredetéről szóló fejezetekben. Ezekben a hangsúlyt a magyarok és szlávok közötti békés megegyezésre, egészen pontosan a szövetségkötésre (*foedus*) helyezi. Jó példa erre Trencsén vármegye leírása, ahol úgy fogalmaz, hogy a magyarok nem szívelték ezt a hegyes vidéket, s ezért inkább meghagyták a szlávoknak, miután szövetségre léptek velük.⁴⁹ (Ugyanebben a szövegben utasítja vissza Bencsik állításait.⁵⁰) Liptó vármegye leírásában bővebben is kifejti nézeteit. Rokonítja a szlávokat a szarmata metanaszta jazigokkal, s ezzel biztosítja autochtóniájukat Észak-Magyarországon⁵¹ – ezt látjuk Maginnál és Timonnál is. Kijelenti ugyanakkor, hogy a hunok szövetségre léptek a szlávokkal, s magukkal vitték őket hadi vállalkozásaikra, továbbá hogy a szlávok a magyarokkal is ugyanilyen közös „állampolgárságba” olvadtak össze (*in eandem cum iis civitatem coalescerent*).⁵² Bél tehát – csakúgy, mint korábban Magin, illetve a magyar oldalon Otrókoci Fóris – a hunok és a szlávok között is szövetségkötést vizionál: ezzel a befogadás-elméletet még jobban megszilárdítja, voltaképpen megduplázza azt.

47 Uo., 232–235, 240–242.

48 „Ceterum castrensi more Hunnos id factitasse crediderim, ut carnibus turpi adeo fotu calefactis vincerentur: nam ubi id locus et tempus permittebant, coctas assasve apponebant.” BELIUS, *Prodromus...*, 39.

49 „Aspera enim montium Hungari, et tunc, quum regiones has subigebant, incolis suis Slavis in foedus societatis acceptis habitare permiserunt.” Lásd Matthias BEL, *Notitia Hungariae novae historico geographica... Comitatum ineditorum tomus primus, in quo continentur... Comitatus Arvensis et Trencsiniensis*, ed. Gregorius TÓTH, textum recensuerunt notisque instruxerunt Ladislaus GLÜCK, Zoltanus GÓZSY et Gregorius TÓTH (Budapest: MOL–MTA TTI, 2011), 188. („A zord hegyeket ugyanis a magyarok – már akkor, amikor e területeket leigázták – meghagyták lakóiknak, a szlávoknak, hogy ott éljenek, akiket szerződésel társaikká fogadtak.”)

50 Uo., 282.

51 Lásd Matthias BEL, *Notitia Hungariae novae historico geographica... tomus secundus* (Viennae Austriae: Straubius, 1736), 546–547. Erre még lásd TIBENSKÝ, „A szlovák nemzetiség...”, 192. Bél a „szarmata” vagy „ösi” eredetet látta bizonyítottan bizonyos szlovákok lakta vidékek „durva” nyelvjárásában is. Lásd TÓTH Gergely, „»Qua dialecto loquantur?« A Magyarországon beszélt nyelvek és nyelvjárások feltérképezésének kísérlete Bél Mátyás *Notitiájában*”, in *Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet*, szerk. KOROMPAY Klára et al., A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 229, 163–185 (Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2009), 171–172.

52 BEL, *Notitia... tomus secundus...*, 547.

6. Konstantin vagy Anonymus? Felerősödő polémikák az 1740-es évektől

Az 1740-es években két olyan kútfő került a magyarországi tudósok látóterébe, amelyek jelentős újdonságokat tartalmaztak a 9–10. századra, vagyis a magyar törzsek bejövetelére és a magyar fejedelemség kezdeteire vonatkozólag. E két forrás Bíborbanszületett Konstantin *De administrando imperio*ja és Anonymus *Gesta Hungarorum*a voltak.⁵³ Tartalmuk nem kis feladat elé állította a történészeket. A zavart jól érzékelteti Tomka Szászky Jánosnak, Bél tanítványának az 1751-ben készített történelmi atlasza, amelyben igyekezett az új kútfők bevonásával átértékelni a Kárpát-medence 6–9. századi történetét. Konstantin alapján már Nagy Morvaországot ábrázolja egyik térképén (Megalé Morabia), amely lefedi az egész későbbi Magyar Királyságot, a kisebb területi egységeket viszont Anonymus műve alapján alkotta meg (Ducatus Hungu, Ducatus Horomiensis stb.).⁵⁴

Az új források később új vitákat, új teóriákat gerjesztettek. Mindenesetre a közös őstörténet elmélete, vagy a magyar–szlovák szövetségekötés szép ideája egyre kevésbé volt reális – sem Konstantinnál, sem Anonymusnál nem volt semmi ilyesmiről szó, sőt, éppen ellenkezőleg. A megváltozott helyzetet jól illusztrálja a szlovák Szklenár György (Juraj Sklenár)⁵⁵ Nagy Morvaországról szóló 1784. évi műve – amely jelentős részben Konstantin és más korabeli bizánci történetírók művén alapult –, illetve Katona István rá adott válasza, aki Anonymus művét védve, illetve arra alapozva vonta kétségbe Szklenár következtetéseit.⁵⁶

53 A két forrás felbukkanásának jelentőségére további irodalommal lásd SZABADOS, *A magyar történelem...*, 163–167, 176–183; a *De administrando imperio* kapcsán újabban még lásd TÓTH Gergely, *Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban (16–18. század)* (Budapest: MTA BTK TTI, 2016), 117; Anonymus művének előkerülésére és első – részben Bél Mátyás által megvalósított – kiadására lásd TÓTH Gergely, „A magyar történetírás kritikája és megújításának programja az 1740-es évekből: Bél Mátyás és a *Scriptores rerum Hungaricarum*”, *Történelmi Szemle* 55, 4. sz. (2013): 593–617, 600–601.

54 A térkép címe: *Magnae Moraviae pars per Hunniam occidentalem extensa*. Fotóját lásd TOMKA SZÁSZKY János, *Magyarország első történelmi atlasza*, közread. TÓTH Gergely és TÖRÖK Enikő (Budapest: Képzőművészeti Kiadó, 2004), 25. Még lásd a térkép magyarázatát. Vö. még TÓTH Gergely, „Tomka Szászky János történelmi térképeinek forrásai”, in TOMKA SZÁSZKY János, *Magyarország első történelmi atlasza*, 9–13. Tomka Szászky János atlaszára még lásd LAJTAI, „*Magyar nemzet vagyok...*”, 328–329 et passim.

55 Azért írtam elsőként a magyar névalakot, mert maga Szklenár is ezt használta 1784-ben megjelent munkája címlapján. Lásd a következő jegyzetet.

56 Szklenár vitaindító műve: Georgius SZKLENÁR, *Vetustissimus magnae Moraviae situs et primus in eam Hungarorum ingressus et incurus...* (Posonii: Landerer, 1784); Katona erre adott válasza: Stephanus KATONA, *Examen vetustissimi M. Moraviae situs, cum vindiciis Anonymi Belae notarii institutum* (Pestini, Budae et Cassoviae: Weingand, 1786). A további írásokkal folytatódó polémikára részlete-

Más szlovák történetírói munkákban is önálló, sőt kirekesztő nemzeti őstörténetek, a saját nációt a legősibbnek és legnagyobbnak hirdető, polemikus narratívák születtek – elég itt Juraj Papánek, vagy Ján Severini nevét említeni.⁵⁷ Ugyanakkor magyar részről is lehet találni a korszakból olyan megnyilvánulásokat, amelyek a magyarság elsőbbségét és a többi magyarországi nemzetiség alávetett voltát hirdették.⁵⁸ Természetesen mindez nem csupán az új források előkerülésének volt köszönhető, hanem annak is, hogy a lassan szekularizálódó értelmiség – így a nemzetiségek értelmisége – Hungarus-tudatát nemzetiségi öntudatra, illetve birodalmi állampatriotizmusra cserélte; valamint annak is, hogy a felvilágosodással az anyanyelv ügye, illetve művelése került előtérbe.⁵⁹

7. A közös „Hungarus-őstörténet” víziója – összegző gondolatok

A fentebb írtak két, egymásnak első pillantásra talán ellentmondó megállapításban foglalhatók össze. Először is kijelenthetjük, hogy a 18. században a magyarországi szlovák anyanyelvű történészek elkezdték tudományosan kidolgozni saját népük őstörténetét, s már a múltban sem voltak hajlandók úgy tekinteni őseikre, mint alávetett, leigázott népre, hanem egyenrangú partnerekként léptették fel őket, akik szövetséget kötnek a magyarokkal. Ezt a folyamatot a szlovák kutatás természetesen már régóta kiemelt figyelemmel vizsgálja. Fontos megjegyezni, hogy e 18. századi történészek elfogadták a hun–avar–magyar háromszori bejövétel koncepcióját, de saját népük bennszülött voltát is biztosították azáltal, hogy antik népekkel rokonították a szlávokat.

Másrészt viszont az is nyilvánvaló, hogy volt egy olyan rövid időszak, amikor a magyarországi tudósok – magyarok és nem magyarok – felismerték: nem lehet polemikus, a másik nemzetet vagy nemzeteket megvetéssel kezelő, primitív

sebben lásd TIBENSKÝ, „A szlovák nemzetiség...”, 194–195. Még lásd NIEDERHAUSER, *A történetírás...*, 576.

57 Papánekre lásd TIBENSKÝ, „A szlovák nemzetiség...”, 193–194; NIEDERHAUSER, *A történetírás...*, 575. Severinire lásd TARNAI, *Extra Hungariam...*, 93–99; NIEDERHAUSER, *A történetírás...*, 573–574; SZÖRÉNYI László, „Severini János polivalens nemzeti tudata”, in SZÖRÉNYI László, *Philologica Hungarolatina: Tanulmányok a magyarországi neolatin irodalomról* (Budapest: Kortárs, 2002), 153–160.

58 Ezekre példákat hoz, bár az „erőszakos magyarosítás” kifejezést erre a korszakra nézetem szerint anakronisztikusan használja TIBENSKÝ, „A szlovák nemzetiség...”, 195, 198–202.

59 Lásd erre TARNAI, *Extra Hungariam...*, 99–100; SZELESTEI N. László, „Hungarus-tudat”, in *Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor*, szerk. KÖSZEGHY Péter és TAMÁS Zsuzsanna, 14 köt. (Budapest: Balassi, 2003–2014), 4:225.

őstörténeteket kidolgozni, mert ez veszélyezteti az egymással való békés együttélést. Intő példaként szolgált erre Bencsik esete, vagy a magyarokat kigúnyoló szász Trösteré, akire Bél éppen emiatt különösen haragudott.⁶⁰ E tudósok rájöttek, hogy olyan koncepcióra, egyfajta közös „Hungarus-őstörténetre” van szükség,⁶¹ amely befogadja, integrálja a többi nemzet múltját is. Többek között ezért tartotta fontosnak Timon, Bél, és még Magin is, hogy a magyar őstörténetet is kutassa és harmonizálja a szláv történettel, és ezért írt Otrókoci Főris Ferenc egyfajta közös hun–szláv honfoglalásról. Az őstörténeti stúdiumok másik oka az volt, hogy eme szerzők a Magyarországról és a magyarságról alkotott képen is javítani akartak: emiatt dolgozott Timon és Bél is sokat azon, hogy a magyarok vélt elődeiről, tehát a hunokról alkotott képet megszépítse – sőt, még Magin is hajlandó volt erre. Úgy tűnik, hogy e két törekvés, vagyis az őstörténetek kibékítése, illetve a szlovák historikusok által is felvállalt apologetikus hun történet „művelése” mindeddig kevesebb figyelmet kapott a korszakkal foglalkozó tudományos művekben, holott nagyon fontos részei voltak e szerzők munkásságának.

60 Egy helyen Bél azért fakad ki Tröster ellen, mert az kételkedik a magyar (székely) rovásírás valódiságában; ezért Bél „irigységből fakadó ocsmány előítéletességgel” (*turpi invidiae praeiudicio*) vádolja, mivel a szász szerző ezáltal megtagadja a magyarok őseitől „az írás dicsőségét”. Lásd Matthias BELIUS, *De vetere...*, 51–52.

61 Vö. még TÓTH, „»Civilizált« őstörténet...”, 244–245.